

Vüsalə VEYSƏLOVA*

XIX-XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ GƏNCƏBASAR BÖLGƏSİNDƏ BAĞÇILIQ VƏ BOSTANÇILIQ

Açar sözlər: Gəncəbasar, etnoqrafiya, təsərrüfat məişəti, bağçılıq, bostançılıq
Key words: Ganja region, ethnography, economic life, gardening, horticulture
Ключевые слова: Гянджабасар, этнография, хозяйственный быт, садоводство, огородничество.

Azərbaycan xalqının təsərrüfat məişətində əkinçilik mədəniyyəti ilə yanaşı, bağçılıq və bostançılıq mədəniyyəti də zaman-zaman mühüm yer tutmuş, onun maddi güzəranının təmin olunmasında, qida ehtiyatının təşkilində əsas yerlərdən birini tutmuşdur. Hələ qədim zamanlardan Azərbaycanın "torpaq örtüyünün müxtəlifliyi, əlverişli iqlim şəraiti bu ərazidə təxminən müxtəlif növ meyvə ağaclarının yetişməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycan ərazisində təbii halda bitən alma, armud, heyva, əzgil, qaragilə (yemişan), zoğal, alça, gavalı, göyəm, giləs, gilənar (albalı), nar, əncir, qoz, fındıq, şabalıd, püstə, badam, üzüm, iydə, innab, tut, moruq, böyürtkən, çiyələk və b. cır meyvə və giləmeyvə bitkilərinə rast gəlirik. Maraqlıdır ki, Azərbaycan meşələrinin qədimlərdən başlamış müasir dövrə qədər özünün bol cır meyvəsi olmuş və bu meyvələrdən əhali geniş istifadə etmişdir. Zaman keçdikcə yabani meyvələrdən mədəni meyvə yetişdirməyə başlamışlar [2, səh. 171]. Buna görə də Azərbaycanın da daxil olduğu "Cənubi Qafqaz ərazisi dünyada bir sıra bitkilər, xüsusilə meyvələrin (üzüm, alma, armud, alça, nar, heyva və s.) ilk dəfə mədəniləşməsinin vətəni" hesab olunur [11, səh. 230].

Bütün orta əsrlər boyu, eləcə də XIX əsrdə Azərbaycanın başlıca meyvəçilik mərkəzləri Quba-Xaçmaz, Şirvan, Şəki-Zaqatala, Lənkəran-Astara, Naxçıvan bölgələri olsa da, Azərbaycanın Gəncəbasar bölgəsinin əhalisi də bağçılıq-bostançılıq sahəsində qazanılan empirik bilikləri, vərdisləri, təcrübələri ilə məşhur olmuşdur. Tarixçi alim M.X.Şərifli yazır ki, IX əsrdən etibarən bir sıra təsərrüfat sahələri, bağ və bostanlar böyük

* Veyləlova Vüsalə - AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun doktorantı, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, email: vusala.veysalova@mail.ru

14

sahələri əhatə etmiş, süni suvarma şəbəkələrinin genişlənməsi pambıq əkininin genişlənməsini şərtləndirmişdir. Azərbaycanın üzüm, əncir, alma, armud, nar, zoğal, şabalıd və s. və qurudulmuş meyvəsi bu zaman bütün Yaxın Şərqi ölkələrində məşhur idi [10, səh. 101]. Gəncəbasarda bağçılığın qədim tarixi olduğunu arxeoloji qazıntılar və digər yazılı mənbələr də təsdiq edir. Bölgənin Gəncə-Qazax maili düzənliyinin mülayim iqlimi, münbit torpaq örtüyü, suvarmanı təchiz etməyə qabil olan çoxlu çayları burada bağçılıq-meyvəçilik təsərrüfatının inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır. “Orta əsrin məşhur şəhəri Gəncədə bağçılıq daha böyük şöhrətə çatmışdır. Burada çoxlu bağlar olmuş, bu bağlarda üzüm, nar, əncir, alma və tut ağacları becərilmişdir. Qədim Gəncə arxeoloji qazıntılarından tapılan qoz qabığı, gavalı, badam, püstə, gilə, şaftalı qalıqları yazılı mənbələrdə verilən məlumatları təsdiqləyir” [2, səh. 173]. Ak-k Z.M.Bünyadov XIII əsrin əvvəllərinə aid naməlum bir coğrafiyaşünasın yazdığı “Əcaib-əd-dünya” əsərinə istinad edərək qeyd edir ki, Gəncənin ətrafları çoxlu bağlar və meşə massivləri ilə örtülmüşdür. Burada çoxlu dadlı meyvələr, üzüm, əncir, tut və s. yetişir [3, səh. 191]. XII əsrdə yaşamış şairə Məhsəti Gəncəvi Gəncədə yetişdirilən şaftalı, alma, üzüm, püstə, nar, alça və badamın adını tez-tez rübailərində xatırlatmışdır [6, səh. 61]. Yazılı mənbələr də təsdiq edir ki, bütün orta əsrlər boyu Gəncəbasarın sarı ənciri, Qaraçinar alması, əsgəri, xərci, misqalı, haçabaş, ağagörməz, xəlilli, hüseyini, mərməri, növrəs, şahani, yaqubi və xüsusi olaraq Gəncə adlı üzüm növləri, Qarasaqqal armudu və s. adla söylənmişdir [4, səh. 26; 30-31]. Xüsusilə Gəncəbasarın bağçılıq mədəniyyəti haqqında dahi mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin “İsgəndərnəmə” əsərində geniş məlumatlar verilir. Əhalinin təsərrüfat məişətində bağçılığın əhəmiyyətini və onun məhsullarının xalqın güzəranında xüsusi yer tutduğunu böyük şair belə təsvir edir:

Elə ki, yetirir bağçalar barı,
Kəndlilər unudar onda talvarı.
Meyvələr çoxalır, bağlar varlanır,
Belə bir varlıqdan yer vüqarlanır.
Sevincdən nəşəylə püstə gülərkən,
Gizli busə istər xurma püstədən.
Ləl ilə bəzənmiş bir tac kimi nar
Uzaqdan çırağ tək alışıb yanar.

Göz vurub qızarmış alma edər naz,
Burmunu uzadar turunc işvəbaz.
Tənəklər şərabdən nəşələnerək,
Tutmuş meyvələri sərxoş gözəl tək.
Bağda budaqlarda o qədər nar var,
Sanki gözəllərdi, məmələri nar.
Əncir yeyən quşlar oğru tək pünhan,
Asılar ağacın budaqlarından.
Badam sevən torpaq yağ almaq üçün,
Soyur qabığını badamın bütün
Şirin, al dodaqlı innab hər səhər,
Ağılsız findıqdan alar busələr.
Ağaclar şənliklə qaldıraraq baş,
İnnabdan, findıqdan verərlər şabaş.
Qarapapaq üzüm sərxoşluqundan,
Dolar barmağına saçını pünhan.
Qabaq sallamışdır şadlıqın rudu,
Heyva boğazından tutmuş armudu.

[5, səh. 172-173].

Gəncəbasar bölgəsinin təsərrüfat məişətində bağçılıq XIX-XX əsrin əvvəllərində də əsas təsərrüfat sahələrindən biri olmuşdur. “Yelizavetpol dairəsinin mərkəzi Yelizavetpol (Gəncə -V.V.) şəhəri XIX əsrdə bağlarla əhatə olunmuşdu. XIX əsrin birinci rübündə şəhərdə 165 meyvə və 27 tut bağı mövcud idi. Şəhərin ətrafında da 17 verst çevrədə bağ salınmışdı [8, səh. 383]. Gəncə şəhərində demək olar ki, hər bir evin həyətidə bağ var idi, küçədə isə pəncərənin önündə bir neçə meyvə ağacına rast gəlmək mümkün idi. [8, səh. 358]. Ümumilikdə isə N.Florovski 1836-cı ildə Yelizavetpol dairəsinin 6 mahaldan ibarət olduğunu yazırdı. Bunlar: 1. Dairənin cənub-qərbində, Gəncə dağlarında yerləşən və 1831-ci ilin Kameral təsvirində 585 tüstünü (ailəni) birləşdirən 14 kənddən ibarət Dağlı mahalı; 2. Şamxor (Şəmkir -V.V.) çayının hər iki sahili boyunca Şəmşəddil distansiyası ilə sərhəd olan və özündə 688 tüstü ilə 7 kəndi birləşdirən Şamxor mahalı; 3. Qarabağ distansiyası ilə qonşuluqda yerləşib, Kür çayının sol sahili, qismən də Kürəkçayın sağ sahili əhatə edən, özündə

651 tüstü ilə 12 kəndi birləşdirən Kürəkbasan mahalı; 4. Şəmkir və Kürəkbasan mahalları arasında yerləşməklə, özündə 432 tüstüsü ilə 19 kəndi birləşdirən Gəncəbasan mahalı; 5. Samux dağ aşırımının arxasında Kürün sağsahili boyu yerləşən və özündə 330 tüstüsü ilə 9 kəndi birləşdirən Samux mahalı; nəhayət, 6. Kəpənə-maldar elatlardan ibarət olan, bütün dairənin hər yerinə yayılan və hesabda 674 tüstüdən ibarət olan Ayrım mahalı idi. [8, səh. 355-356]. İstər şəhərin, istərsə də mahalların meyvə bağlarında ərik, şaftalı, alça, gavalı, tut, qoz, fındıq, heyva, armud, giləs, gilənar, zoğal, əzgil və b. meyvələr yetişirdi. Bundan başqa Kür çayı sahillərindəki tuqay meşələrində yabanı şəkildə alma, armud, gavalı, giləs, qoz, fındıq, xüsusilə də ərik, badam, zoğal, nar, alça, zirinc, xırda və çox şirin meyvələri olan vəhşi üzüm və s. də yetişirdi. Nardan yerli əhali çox dadlı nar şərbəti (narşərab və ya nardaşa) adlanan içki də hazırlayırdı [8, c. 342-343]. XIX əsrin 70-ci illərində Yelizavetpol qəzasının dağlıq hissəsində 494 meyvə və üzüm, 68 tut bağı var idi. Qəzada bağçılığı inkişaf etdirmək üçün hələ 1847-ci ildə şəhərdə nümunəvi meyvə bağının salınmasına başlanılmışdı. Tədricən bu bağ böyüdülərək 10 desyatin sahəni əhatə etdi. Bağda becərilən meyvə ağacları Krimdən və başqa yerlərdən gətirilmişdi.

XIX əsrin 60-cı illərində meyvə hasilatı bütün Azərbaycanda 1200 min puda çatmışdı. Əhali yerli bazarlarla yanaşı, Bakı, Tiflis, Odessa, Taqanroq, Rostov və b. sənaye şəhərlərində də meyvə satırdı [2, səh. 177].

XIX əsrin 30-cu illərində Yelizavetpol dairəsinin Samux mahalı iqliminə görə ən isti mahal olmaqla, həm də torpağının kimyəvi tərkibi ilə seçildiyinə görə burada 1832-ci ildə indi qoz və zeytun bağları salmağı təcrübədən keçirmiş, lakin hansı nəticənin əldə edildiyi naməlum qalmışdır [8, səh. 384].

Bölgədə yetişdirilən üzüm özünün dadına görə Zaqaqaziyada (Cənubi Qafqaz - V.V.) yetişdirilən üzüm növlərindən heç də geridə qalmırdı. Bu üzümdən sarımtıl-qırmızı rəngli şərab alınır ki, o, şirin və kifayət qədər tünd olub heç də başağrısı vermirdi. Vürtemburqdan köçürülən alman kolonistlərinin qəsəbələrində hazıranan şərabın keyfiyyəti çox da yüksək deyildi. Dağlı mahalda olan 80 üzüm bağından 100 at yükünə qədər şərab alınır ki, bu şərab həddən artıq ləzzətli olsa da, çox duru və aşağı dərəcəli idi. Burada alça, nar, xüsusilə də albalıdan da şərab düzəl-

dirdilər. Bütün şərab və meyvəcat şəhərdə və dairənin mahallarında istifadə olunurdu. Bəzən üzüm məhsulu, üzüm və tut araqları satışa da çıxarılırdı. Bağların böyüklüyündən və məhsulun keyfiyyətindən asılı olaraq bir bağ 50-700 gümüştə manat məbləğində gəlir verirdi. Gəncənin özündə 19000 vedrə şərab, mahallarda isə 2000 vedrə arağ istehsal olunurdu. Şərabın bir batmanı (bir vedrəsi) yarım abbasıdan 3 abbasıya qədər, arağ 1-1,5 gümüştə manata, üzüm və albalı isə 1 funtu 4 qəpik mis pula satılırdı [8, səh. 384-385].

Gəncəbasar bölgəsində mövcud olan tut bağlarının məhsulundan əhali həm qida mənbəyi kimi (təzə halda yemək, tut qurusu hazırlamaq, bəkməz bişirmək) istifadə edir, həm də yarpaqlarından ipəkçiliyin inkişafında xammal kimi bəhrələndirirdi. Gəncəbasan mahalında 124 tut bağı vardı ki, bunun da 100-dən çoxu Qarasaqqal kəndinin payına düşürdü. Samuxda 26, Kür çayının o tayında - Qaranıy torpağında 80, Kürəkbasan mahalında 40, Şamxor (Şəmkir - V.V.) mahalında isə 20 tut bağı vardı. Gəncə şəhəri də daxil olmaqla tut bağlarının ümumi sayı 315-ə çatırdı [8, səh. 385].

XIX əsrin 80-cı illərində N.A.Abelov yazırdı ki, Yelizavetpol qəzasında bağçılığın mərkəzi Yelizavetpol (Gəncə) şəhəri hesab olunurdu. Qəzada Gəncə şəhərindən kənarda olan bağ sahələrinin həcminə görə isə Yelenendorf və Annenfeld koloniyaları fərqlənirdi. Qəzanın kəndliləri bağçılığı o dərəcədə inkişaf etdirməsələr də (onlar daha çox heyvandarlıqla məşğul idilər), hər halda bölgənin düzənlik hissəsində bağçılıq üçün əlverişli şərait vardı. Bağçılıq oturaq həyat tərzini keçirən Qaradağlı, Xankəndi, eləcə də Kür çayı boyundakı kəndlərdə kifayət qədər inkişaf etdirilmişdi. Son dövrlərdə qəzanın əhalisi arasında bağçılığı inkişaf etdirmək meylləri xeyli artmışdır. Burada bağçılığın üzümçülük, meyvə ağacları və tut bağları sahələri mövcud idi [1, səh. 86]. Gəncəbasarın meyvə bağları əsasən Kürəkçay, Gəncəçay, Qoşqarçay, Cəyirçay və Şamxorçayın düzənlik ərazilərə çıxan hissələrində salınmışdı ki bunların da ümumi sahəsi təqribən 318, 38 desyatınə bərabər idi. [1, səh. 86].

Gəncəbasarda üzüm bağları bu ərazidə əvvəllər də məlum olan xalq üsulları ilə əkilir, ikinci ildə dirəklərə qaldırılır, üçüncü ildə artıq tənək məhsul verirdi. Bəzən torpaqdan səmərəli istifadə etmək məqsədilə tənək kollarının arasına bostan məhsulları da əkilirdi. N.A.Abelovun şəhadətinə görə, bəhs olunan dövrdə Gəncəbasar bölgəsində ağ şirəyi,

qara şirəyi, ağağörməz, at üzümü, ağ gülümlü, qızılboz, keçimcəyi, tərizi, xəzər, kirüzüm, gənceyi və b. üzüm növləri yetişdirilirdi. Bu dövrdə bölgədə üzüm bağlarının ümumi sahəsi 407, 75 desyatınə çatırdı. Bölgənin erməni və alman əhalisi üzümdən şərab və çəkmə araq hazırlayı, müsəlman əhalisi isə həm təzə halda qida rasionuna daxil edir, həm də ondan bəkməz (doşab) bişirirdilər.

Qədim əkinçilik-bağçılıq mədəniyyətinə malik olan Azərbaycan təkcə müxtəlif növ meyvələri ilə deyil, həm də çox çeşidli bostan-tərəvəz məhsulları ilə də məşhur olmuşdur. Etnoqraf Q.C.Cavadov arxeoloji qazıntıların nəticələrinə istinad edərək yazır ki, Azərbaycanda hələ Tunc dövründən bostan bitkiləri yetişdirilmişdir. Qədim Qəbələ, Gəncə, habelə orta əsr şəhəri Örenqalada qazıntı zamanı əldə edilmiş qarpız, qovun (yemiş), balqabaq toxumları da bostançılığın bu ərazinin sakinlərinin təsərrüfat həyatında mühüm yer tutduğunu sübut edir [4, səh. 15] Əlverişli iqlim şəraiti, münbit torpaq ta qədim dövrlərdən bu ərazidə neçə-neçə qarpız və yemiş növünün, digər bostan-tərəvəz məhsullarının yetişdirilməsini şərtləndirmişdir. Azərbaycanın Gəncəbasar bölgəsində də belə münbit şərait və bostançılıq sahəsində qazanılan zəngin xalq empirik bilikləri, təcrübələri və vərdisləri zaman-zaman formalaşmışdır. Hələ 1836-cı ildə N.Florovski yazırdı ki, bostan və tərəvəz sahələri kəndli əkin sahələrinin heç də az hissəsini təşkil etmirdi. Əsas bostan-tərəvəz məhsulları qarpız, yemiş, paxla və lobyadan ibarət idi. Satış üçün bostan-tərəvəz bitkiləri yetişdirən bostançıların çoxu şəhərli idi və onların əkin yerləri ya evlərinin həyətinə (köhnə, uçub-dağılan tikintilərin xarabalıqlarında) ya da şəhər yaxınlığında olurdu. Kənd yaşayış məskənlərinin əhalisi isə bu məhsulları öz tələbatlarına görə əkirdilər [8, səh. 382-383].

Bölgənin düzənlik ərazilərində məskunlaşan yerli əhali bostan-tərəvəz məhsullarından xiyar, badımcan, bibər, soğan (onu tarlada da əkirdilər) kələm və müxtəlif yeməli göyərtilər əkməklə kifayətlənirdilər. Əhalinin köçmə maldarlıqla daha intensiv məşğul olması onlara bostançılıqla ardıcıl məşğul olmağa imkan verməsə də, hər halda əkdikləri tərəvəz məhsulları onların gündəlik tələbatlarını ödəyə bilirdi. Adları çəkilən bu məhsullar "darlıq" (yəni, dar günün gərəyi) adlanır, adətən, üzüm sahələrində, tənək kollarının arasında əkilirdi. Bəzən tərəvəz sahələrində əhali az miqdarda öz tələbatları üçün tütün (maxorka) da əkirdilər [1, səh. 87-88].

Bostanlar bölgənin düzənlik ərazilərində, özü də suvarılan torpaqlarda kəndli icmaları tərəfindən becərilirdi. Buna görə də çox zaman bütün bostan üçün əlverişli torpaqlar, hətta ayrı-ayrı sahibkarların irsi mülkiyyətində olan torpaqlar da ələ keçirilirdi. Bostan sahələri kəndlilərin birgə səyi ilə əkilir, səpilir və malalanırdı. Sonra bu torpaq sahələri kiçik hissələrə bölünərək çox da böyük olmayan artellər və ya ayrıca sahibkarlar arasında paylaşırdı. Bu zaman bölünən torpağın həcmində bostanı becərmək üçün sərf olunan əmək və oraya yatırılan məsrəf mülahizəsi əsas götürülürdü. İcmanın bostanlarına nəzarət etmək üçün muzzdu "bostançı" tutulur, bunun üçün ona hər bir orta sahibkar tərəfindən 1 manat ödənilirdi. Bostan yığımı sentyabr ayında başlayırdı. Bu vaxta qədər bostan iki dəfə toxalanır və üç dəfə də suvarılırdı. Hər 2,5 desyatınə 5 funt yemiş və qarpız toxumu səpilirdi (yemiş toxumu bir qədər çox da ola bilərdi). Bostandan yığılan məhsul 10-30 araba qədər olurdu. Bir araba qarpız və ya yemiş 2-5 manat arası satılırdı. Məhsul yığılandan sonra "yorgun düşən" torpaq heriyə qoyulur, payızlıq taxıl əkininə hazırlanırdı [1, səh. 83-84]. Topladığımız etnoqrafik materiallar təsdiq edir ki, bölgənin əhalisi qarpız növrindən minazvot, torksin, şəmki (şamxoru), qara qarpız, ala qarpız, Samux qarpızı, xunu qarpız, Eldar qarpızı, yemiş növlərindən isə turacı, sineyvazı, dılcıran, kolxoz yemişi, ağköynək, ələmdarı, narıncı, sarı yemiş, dostucan, boz yemiş, şalağı, uzunburun, kəlik və s. daha çox əkib becərdi. Xüsusilə də Kür və İori (Qabırri) çaylarının kənarlarındakı meşələrdə əkilən qarpızın məhsuldarlığı daha çox olurdu. Bunun da səbəbləri vardı. Bostançılar illər boyu topladıqları təcrübədən gözəl bilirdilər ki, bostan bitkiləri üçün ən faydalı, münasib torpaq meşə yeridir, meşədən təmizlənmiş torpaqdır. Məlumatçılar təsdiq edirlər ki, tala yerində əkilən bostanın qarpız-yemişi o qədər çox olurdu ki, onları yığıb-yığıdırmaq mümkün olmurdu. Daha çox münbitliyi, məhsuldarlığı ilə fərqlənən axmaz (çala, cələ) torpaqlarının bostan bitkiləri üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyindən bəhs edən H.Zərdabi "Kaspi" qəzetinin 1899-cu il 172-ci nömrəsində yazırdı ki, keçmişdə ən əla keyfiyyətli yemiş, qarpız Kür boyu torpaqlarda yetişdirilirdi. Bunun səbəbini isə həmin torpaqların təbii kübrə rolu oynayan lillə təmin olunması ilə izah etmək lazımdır [14, səh. 217]. Payız aylarından başlayaraq balta, bel, döhrə, kəndir, ağac pazı, yaba götürüb meşəyə gələn bostançılar razılığını aldıqları tala yerində gərgin əmək bahasına torpağı ağac və kollardan təmizləyir,

torpağı əkinə hazırlayırdılar. Bəzən bu məqsədlə dincə qoyulmuş, xam torpaq, münbit torpağı olan örüş yeri və çoxillik otlar əkilən sahələrdən də istifadə edirdilər. Bostan əkini, adətən, aprelin ortalarından başlanır, mayın ilk ongünlüyündə başa çatdırılırdı. Xüsusilə də torpağın əkinə hazırlanması xeyli vaxt və zəhmət tələb edirdi. Bir qayda olaraq bostan əkiləcək sahə payızda bir dəfə şumlanır, dondurma suyu vurulurdu. Yazda qalan və üstünə də qar düşən torpaq “quzulayır”, dənəvər olurdu. Yazda həmin torpaqda yenidən şum (pərşum) aparılır, yüngül şəkildə malalanır, orada baş arx, qurşaqlar və taxtalar çəkilibdi. Qurşaqlar torpağın eni boyunca çəkilərək suvarma aparılması üçün vacib idi. Qurşaqlar da öz növbəsində taxtalara (vər, lək, kərdi) bölünür, suvarılma zamanı hər taxtanın baş tərəfində, qurşaq arxı ilə gələn suyu taxtaya ötürmək üçün “qulaq” adlanan “üləşik” (ötürücü) qoyulurdu. Bostan arat edilmiş yerə çiyid basdırmaqla, ya da səp-suvar kimi iki üsulla əkilirdi. Qarpız və ya yemiş çiyidi torpağa əkilməmişdən əvvəl iki-üç gün ilıq suda isladılır, sonra çıxarılıb gün altında, üzünə nəm parça salmaqla sərilirdi. Bir neçə gündən sonra çirtilib göz verən toxumları torbalara yığaraq sahəyə gətirir, arat edilmiş sahədə çala qazıb hər çalaya 4-5 toxum qoymaqla əkirdilər. Səp-suvsr üsulunda isə çiyidi bostan sahəsinə əllə gözəyarı səpib üstünü malalayır və dərhal da suvarırdılar. Məhsul yetişənə qədər sahə 2-3 dəfə toxalanır, o qədər də suvarılırdı. Səriştəli bostançılar suvarmada xüsusilə diqqətli olurdular. Yağışdan əvvəl və sonra bostan suvarılmazdı. Çünki yağıntı bostana xəstəliklər (çor, şirə xəstəliyi, su kəsmək və s.) gətirə bilərdi. Ümumiyyətlə bostan “dondurma suyu”, “ləngov suyu”, “düylək suyu” və “bar suyu” adlanan su ilə 4 dəfə suvarılırdı. Quraqlıq dövründə suvarma bir qədər də intensiv aparılırdı. Qarpız toxumu səpiləndən iki ay yarımından, yemiş isə dörd aydan sonra bar verirdi. Xalq arasında belə bir deyim vardı ki, “qarpızı qırx günündə qır üz, əlli günündə əllə üz, altmış günündə adda üz, yetmiş günündə yetir üz”. Qarpız-yemiş bostanı yetişər-kən bostançılar toxumluq məhsulları xüsusi işarələrlə seçib ayırır, bostan üstə gələnlərə ilk nübardan “ağız şirinliyi” verər, satış üçün və qışa saxlamaq üçün nəzərdə tutulanları isə diqqətlə çəşidləyirdilər. Etnoqraf Ş.V.Həsənovun qeyd etdiyi kimi, Naxçıvan bölgəsində xüsusi qayğı ilə “çillə qarpızı” adlanan qarpız yetişdirilirdi. Onu çox yetişməyə qoymaz (çünki, içi düşə bilərdi, belə qarpızı isə saxlamaq mümkün olmurdu), saxlayan zaman isə hər on gündən bir o üz-bu üzünə çevirərdilər. Çillə

qarpızını nişanlı qızlara, qohumlara, xüsusilə də xəstələrə qış çillələrində “çillə payı” kimi aparardılar [7, səh. 101-102].

Gəncəbasar bölgəsi əhalisinin yemək öynəsinə bağlılıq təsərrüfatı məhsulları həm təzə halda, həm də qurudularaq çıxarıldı. Əncirdən və tutdan hazırlanan quru (piskəndə), alma və armuddan qax, şaftalıdan alana, gavalıdan albuxara, zəğaldan axta, ərıkdən qaysı, üzumdən kişmiş, alçadan turşu və lavaşana, eləcə də qoz, fındıq, püstə, badam, innab, iydə kimi çərəzlər bölgə əhalisinin ehtiyat ərzaq məhsulları içərisində başlıca yer tuturdu. Bu quru meyvələrdən ancaq alma və armud qaxlarının iqtisadi əhəmiyyəti vardı. Çünki bu məhsullar külli miqdarda Azərbaycandan xaricə çıxarılıb, Rusiyaya, Ukraynaya və hətta Qərbi Avropaya da aparılırdı [12, səh. 101].

Gəncəbasarın quru meyvələri ümumdünya sərgilərinə də çıxarıldı. Belə ki, keçmiş Gəncə sakini İbrahim Kərimin hazırladığı albuxara, qara gavalı, ərık, şaftalı və giləs qurusu 1882-ci ildə Moskvada keçirilmiş kənd təsərrüfatı sərgisində nümayiş etdirilmişdi [9, səh. 230].

Əhali üzüm, tut və xurmanı bişirməklə doşab (bəkməz), alça, alma, armud, alma və heyvanı bişirməklə rub, narı qaynatmaqla nardaşa (narşərab), üzüm doşabına un, qoz ovuntusu, diri meyvə əlavə etməklə riçal tədarük edirdi. Bunlardan bəziləri yavanlıq kimi istifadə olunur, bəziləri xərəklərə əlavə edilir, bir qismi isə çərəz kimi süfrələrə çıxarıldı. XIX əsrin 30-cu illərində D.Zubarev yazırdı ki, Şəmşəddil distansiyasının Həsənsu çayı boyu kəndlərində 259 meyvə və üzüm bağları vardı. Yerli əhali üzüm, armud, alma və başqa meyvələrdən 800 batmana qədər bəkməz və şirə hasil edirdi ki, onun da bir batmanını 80 qəpik gümüş pula satırdı [15, səh. 250-260]. Badam, püstə, iydə qoz-fındıq ləpəsi, qovrulmuş şabalıd, innab və s kimi quru meyvə çərəzləri bəy-gəlin xonçalarında, bayram-mərasim süfrələrində, Novruz sovgatı arasında layiqli yer tuturdu [13, səh. 75].

Beləliklə, araşdırmalardan da göründüyü kimi, XIX-XX əsrin əvvəllərində Gəncəbasarda bağçılıq-dirriçilik təsərrüfatı dənli bitkilər əkinçiliyi ilə yanaşı, əsas məşğuliyyət sahələrindən biri olmuş, bağ-bostan məhsulları əhalinin qida-ərzaq tələbatını ödəməklə bərabər, həm də bir qismi satış üçün tədarük edilmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Абелов Н.А. Экономический быт государственных крестьян Елисаветпольского уезда Елисаветпольской губернии // МИЭБГКЗК т. ВЪЫІ, Тифлис, 1887
2. Bünyadov T., Cavadov Q. Bağçılıq // Azərbaycan etnoqrafiyası. Üç cildə, I cild, Bakı, Şərq-Qərb, 2007
3. Буниятов З.М. Государство Атабеков Азербайджана. Баку, Элм, 1978
4. Cavadov Q.C. Azərbaycanca əkinçilik mədəniyyəti: ənənələr və müasirlik. Bakı, 1986
5. Gəncəvi N. İsgəndərnamə (İqbalnamə) Bakı, 1946
6. Gəncəvi M. Rübailər. Bakı, Azərnəşr, 1961
7. Həsənov Ş.V. Naxçıvan tarixi-etnoqrafik fenomenidir. Bakı, 2009.
8. Флоровский Н. Елисаветпольский округ // ОРВЗК. т. II. Спб, 1836
9. Сумбатзаде А.С. Сельское хозяйство Азербайджана в XIX веке. Баку, 1958
10. Şərifli M. X. Azərbaycan IX – XII əsrlərdə / Tarix İnstitutunun əsərləri, XII cild. Bakı, 1957
11. Вавилов Н.И. Пшеница в Абиссинии. Л., 1931
12. Vəlili M. Azərbaycan. Coğrafi-təbii, etnoqrafik və iqtisadi mülahizat (redaktor ak-k Z.Bünyadov). Bakı, 1993
13. Vəliyev F.İ. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti (yeməklər və içkilər). Bakı, Azərnəşr, 2005
14. Зардаби Г. Б. Избранные статьи и письма. Баку, 1962
15. Зубарев Д. Шамшадильская дистанция. // ОРВЗК, часть II. Спб, 1836.

Vusala Veysalova

GARDENING AND GARDENING OF GANJABASAR REGION IN THE XIX - THE BEGINNING OF THE XX CENTURIES.

SUMMARY

The presented article is devoted to horticultural and vegetable gardening activities of residents of the Ganjabasar region, one of the most saturated regions of Azerbaijan from the ethnographic point of view in the 19th-early 20th centuries. The article notes the leading role of gardening in the socio-economic life of the region, the intensive development of gardening in the direction of orchards, mulberries and vineyards, as well as the ethnographic features of urban gardening. The article also presents varieties of farmed fruits and grapes, folk methods of gardening development, as well as empirical knowledge, experience and skills of the population.

Vusala Veyсалова

САДОВОДСТВО И ОГОРОДНИЧЕСТВО ГЯНДЖАБАСАРСКОГО РЕГИОНА В XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ.

РЕЗЮМЕ

Представленная статья посвящена садоводческой и огороднической деятельности жителей Гянджабасарского региона- одного из самых насыщенных с этнографической точки зрения регионов Азербайджана в XIX-начале XX века. В статье отмечается ведущая роль садоводства в социально-экономической жизни региона, интенсивное развитие садоводства в направлении фруктовых садов, ягод шелковицы и виноградников, а также исследуются этнографические особенности городского садоводства. В статье также представлены сорта выращиваемых фруктов и винограда, народные методы развития огородничества, а также эмпирические знания, опыт и навыки населения в этих областях хозяйства.